

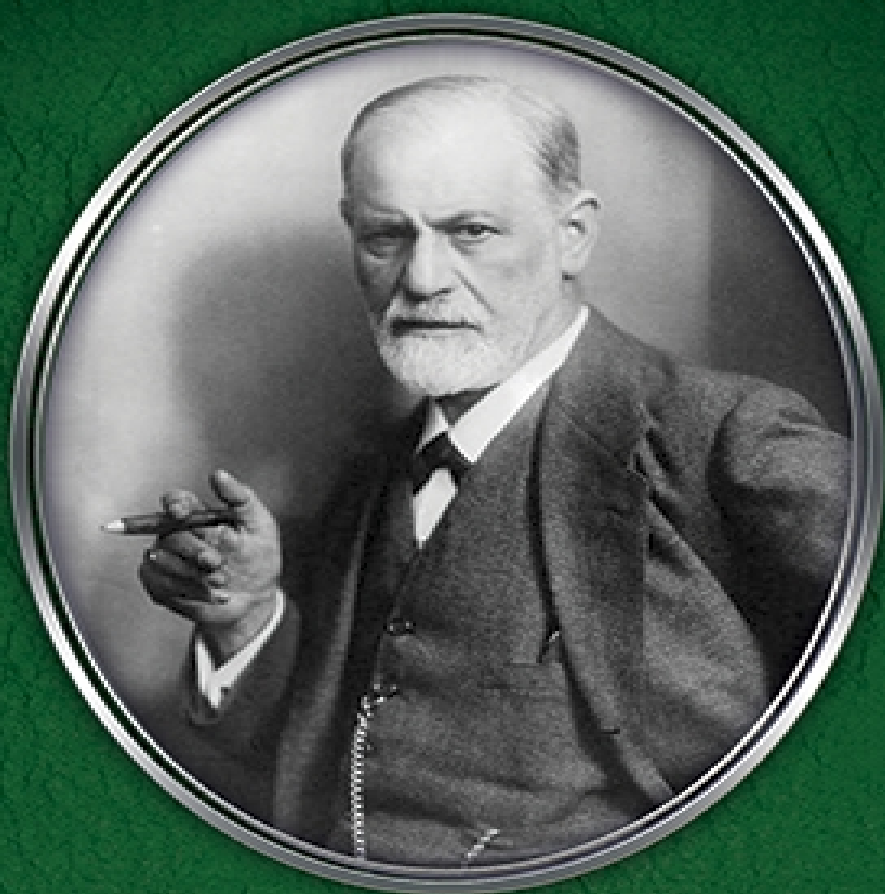
Вступ до психоаналізу

КУПИТИ

Про книгу

Найвідоміший твір засновника психоаналізу!

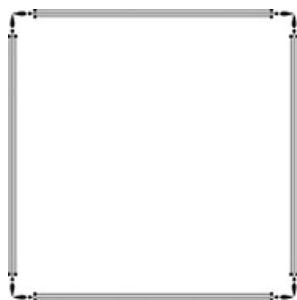
Запропонований твір — це популярний, та аж ніяк не спрощений виклад психоаналітичної теорії вустами її автора. Ця книжка справила величезний вплив на сучасників і нащадків і вважається однією з найважливіших праць автора.

Зигмунд
ФРОЙД

ВСТУП
ДО ПСИХОАНАЛІЗУ

ІНСТИТУТ
СІМЕЙНОГО
ДОЗВІЛЛЯ

Sinding Piller.

Зигмунд ФРОЙД

Вступ до психоаналізу

ХАРКІВ **КЛУБ**
2015 СІМЕЙНОГО
ДОЗВІЛЯ

Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля»
2015

ISBN978-966-14-8981-2 (epub)

Жодну з частин даного видання
не можна копіювати або відтворювати в будь-якій формі
без письмового дозволу видавництва

Електронна версія створена за виданням:

Freud S. Studienausgabe, Band 1: Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse und Neue Folge
/ Sigmund Freud. — Frankfurt am Main : S. FISCHER Verlag GmbH, 1989.

Переклад з німецької *Петра Таращука*

Слово від перекладача

З огляду на те, що дане видання призначене широкому колу читачів, у ньому подано тільки основний курс лекцій. З тієї самої причини не подано й кількох покажчиків, укладених редакційним колективом німецького академічного *Studienausgabe*. Крім того, з тексту прибрано підготовані німецькою редакцією посилання на конкретні праці вчених, прізвища яких Зигмунд Фройд згадує в лекціях (див. бібліографію). Посторінкові примітки в квадратних дужках, а також поодинокі вставлені в текст слова в квадратних дужках належать редакторам німецького видання.

Петро Таращук

Дизайнер обкладинки *Надія Величко*

© Петро Таращук, переклад, 2014

© Hemiro Ltd, видання ук-раїнською мовою, 2015

© Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», художнє оформлення, 2015

ISBN 978-966-14-8353-7 (укр.)

ISBN 978-3-10-822721-0 (нім.)

ПЕРЕДМОВА

«Вступ до психоаналізу», що його я пропоную увазі громадськості, не слід сприймати за суперника вже опублікованих загальнооглядових праць, присвячених цій царині знань (Hitschmann, «Freuds Neurosenlehre», 2. Aufl., 1913; Pfister, «Die psychanalytische Methode», 1913; Leo Kaplan, «Grundzüge der Psychoanalyse», 1914; Régis et Hesnard, «La psychoanalyse des névroses et des psychoses», Paris, 1914; Adolf F. Meijer, «De Behandeling van Zenuwzieken door Psycho-Analyse», Amsterdam, 1915). Ця книжка — лише дослівне відтворення лекцій, що їх я прочитав протягом двох зимових семестрів 1915/16 та 1916/17 рр. перед мішаною аудиторією з лікарів та нефахівців, що складалася з представників обох статей.

Тож усі особливості викладу, що їх помітить читач цієї книжки, можна пояснити обставинами її виникнення. Я не міг дотримуватися холодного стилю наукової розвідки, навпаки, як лектор я мусив дбати, щоб протягом майже двогодинного викладу увага моїх слухачів ні на мить не ослабла. Потреба зважати на безпосереднє сприйняття неминуче призводила до того, що окремі теми доводилось розглядати не раз, скажімо, вперше у зв'язку з тлумаченням сновидь, а згодом удруге при поясненні проблеми неврозів. Інколи сам характер матеріалу не дозволяв мені вичерпно пояснити ту або ту важливу тему, приміром тему неусвідомленого, в одному місці, тож я мусив не раз підступати до неї і знову полишати, аж поки згодом траплялася нагода доповнити вже подане знання.

Хто обізнаний з психоаналітичною літературою, той знайде в цьому «Вступі» дуже мало інформації, про яку не можна було б довідатись з інших, набагато докладніших публікацій. Проте потреба поглибити виклад і скомпонувати його частини часом змушувала автора додавати в певних місцях (при поясненні етіології

страху, істеричних фантазій) досі ще ніде не опублікований матеріал.

Відень,
весна 1917 р.
Фройд

Частина перша

Хибні дії

Лекція 1

Вступ

Вельмишановні добродійки і добродії! Мені невідомо, що і скільки з книжок чи з почутого знає про психоаналіз дехто з вас. Але вже сама назва мого курсу — «Початковий вступ до психоаналізу» — зобов'язує мене ставитись до вас так, ніби ви не знаєте нічого й потребуєте докладних пояснень.

Передусім я повинен вам сповістити, що психоаналіз — це певний метод лікування нервовохворих, і зразу ж подати приклад, наскільки в його царині майже все відбувається цілком по-іншому, а часто і просто навпаки, ніж узагалі в медицині. Адже в інших галузях медицини, застосовуючи на хворому нові для нього лікувальні методи, ми здебільшого приховуємо від пацієнта труднощі, з якими вони пов'язані, і, сповнюючи надією, запевняємо в успіху лікування. Гадаю, ми маємо на те право, бо таким своїм поведженням підвищуємо ймовірність одужання. Та беручись лікувати невротика психоаналітичним методом, ми поводимось інакше. Ми вказуємо хворому на труднощі лікування, на його затяжний характер, на зусилля і жертви, яких воно потребує; а про наслідки лікування кажемо, що не можна пообіцяти чогось певного, успіх залежить від поведінки пацієнта, від його розуміння, податливості й витримки. В нас, звичайно, є слушні підстави для такого нібито цілком відмінного поведження, і, можливо, згодом ви їх зрозумієте.

А тепер не гнівайтесь, якщо попервах я вас трактуватиму так само, як невротичних хворих. Власне, я вам не раджу приходити і слухати мене вдруге. Через те я вказуватиму вам на всі недоладності, з якими доконечно пов'язаний виклад психоаналізу, й усі труднощі, що їх слід подолати, аби виробити власну думку. Я покажу вам, що весь напрям вашої освіти і все ваше узвичаєне мислення неминуче обертають вас у ворогів психоаналізу, і з'ясую, скільки потрібно внутрішніх зусиль, щоб подолати той інстинктивний опір. Я, звичайно, не можу сказати

наперед, якою мірою ви зрозумієте психоаналіз, прослухавши мої лекції, і водночас не можу пообіцяти, що, прослухавши їх, ви навчитеся провадити психоаналітичні дослідження й лікувати психоаналітичним методом. Якщо серед вас усе ж виявляться ті, хто не задовольниться побіжним знайомством з психоаналізом, а захоче докладно вивчити його, то я не тільки відраджуватиму їх від такого наміру, а й прямо застерігатиму. Ситуація поки що така, що той, хто надумає стати психоаналітиком, закриє собі будь-який шлях до університетської кар'єри, а обравши життя звичайного лікаря-практика, опиниться в товаристві, що не розумітиме його зусиль, ставитиметься до нього з недовірою та ворожістю і спрямує проти нього все зло, яке зачаїлось у недобрій людській душі. Можливо, саме з тих супровідних з'явиськ, на які така багата війна, що лютує нині в Європі, ви складете приблизну оцінку, скільки легіонів може постати проти вас.

А проте ніколи не бракує людей, для яких, попри породжуваний клопіт і неспокій, зберігає свою привабу все, що може додати нових знань. Якщо є такі серед вас і вони, знехтувавши мої застереги, прийдуть сюди й наступного разу, я вітатиму їхню появу. Але всім вам належить право дізнатися, в чому ж полягають ті згадані труднощі психоаналізу.

Передусім вони пов'язані з поясненнями, з методом викладу психоаналізу. Навчаючись медицини, ви вже звикли сприймати очима. Ви розглядали анатомічні препарати, вивчали осад при хімічних реакціях, спостерігали скорочення м'язів, спричинене подразненням їхніх нервів. Згодом вашу увагу звертали на стан хворого, на симптоми його хвороби, на наслідки патогенних процесів, а в багатьох випадках навіть показували вже виділених з організму збудників хвороб. У хірургії ви спершу були очевидцями операцій, що полегшують страждання хворого, а згодом могли й самі приступати до їхнього виконання. Навіть у психіатрії вам демонстрували хворих, і їхня змінені міміка, порушене мовлення й поведінка збагачили вас масою спостережень, які полишили глибоке враження. Тож викладач медицини виступає здебільшого в ролі екскурсовода й тлумача, що

водить вас по музею, а ви тим часом безпосередньо знайомитесь з експонатами і, сприймаючи все власними чуттями, переконуєтесь в існуванні нових фактів.

На жаль, у психоаналізі все інакше. При аналітичному лікуванні відбувається не що інше, як словесний обмін між аналізованим і лікарем. Пацієнт розмовляє, розказує про минулі події і теперішні враження, скаржиться, виявляє бажання й почуття. Лікар вислуховує пацієнта, намагається спрямувати хід його думок, дораджує, звертає його увагу на окремі речі, дає йому пояснення і спостерігає за реакціями розуміння і спротиву, що він їх викликає в пацієнта. Неосвічені родичі нашого хворого — їм до вподоби тільки видиме й відчутне, а найліпше для них — лікування, яке можна побачити в кіно, — також не проминають нагоди засумніватись у тому, «як можна самими словами протиставити щось хворобі». Але ці міркування такі ж нерозумні, як і непослідовні. Адже це ті самі люди, що достеменно знають, ніби свої симптоми хворий «просто вигадує». Слова спершу були чарами, і вони ще й досі зберігають чимало своєї давньої чарівної сили. Словом можна ошчасливити людину або довести її до розпачу, через слово вчитель передає свої знання учневі, палким словом промовець надихає слухачів і впливає на їхні судження й постанови. Слова призводять до афектів і є поширеним засобом впливу, який чинять люди одне на одного. Тож не слід недооцінювати й застосування слова в психотерапії, і будьмо задоволені, коли нам пощастить почути слова, що ними обмінюються аналітик та його пацієнт.

Але й це для нас недосяжне. Розмова, в якій і полягає психоаналітичне лікування, не терпить ніяких слухачів, зробити її прилюдною не можна. На лекціях з психіатрії студентам, звичайно, демонструють неврастеніка чи істерика. Він тоді лише переказує свої скарги й симптоми, а про інше замовчує. А оту інформацію, якої потребує аналіз, він може сповістити тільки тоді, коли серцем прихилиться до лікаря; він ураз замовкне, тільки-но помітить хоч одного байдужого до себе слухача. Бо ці признання йдуть з найпотаємніших глибин його душевного життя, розкривають те, що`

він як соціально незалежна істота мусить приховувати від інших, містять, зрештою, все, в чому він як цілісна особистість не хоче признаватись навіть собі самому.

Не можна стати й свідком психоаналітичного лікування. Можна лише слухати про нього і дізнаватися про психоаналіз тільки, в найвужчому розумінні цього слова, з самих чуток. Через цей виклад, що йде нібито з других рук, ви потрапляєте в дуже незвичайну ситуацію, в якій вам і доводиться складати власну думку. По щирості, здебільшого все залежить від ступеня вашої віри викладачеві.

Уявіть собі, ніби ви слухаєте лекцію не з психіатрії, а історії, і викладач розповідає вам про життя і воєнні звичаї Александра Македонського. Які ж ваші підстави вірити в правдивість його повідомлень? Спершу становище видається ще непевнішим, ніж у випадку з психоаналізом, бо професор історії, так само як і ви, не брав участі у воєнних походах Александра; психоаналітик принаймні повідомляє про події, в яких певну роль відігравав і він сам. Але далі йде низка доказів, що змушують вас повірити істориків. Він може вказати на свідчення античних письменників, що або були сучасники Александрових виправ, або стояли набагато ближче до тих подій, ніж ми, — отже, на твори Діодора, Плутарха, Арріана та ін.; він може показати вам зображення монет і статуй імператора, що збереглися до наших днів, і пустити між ваші лави фотографію помпейської мозаїки, що зображує битву при Іссі. Власне, всі ці документи засвідчують тільки те, що попередні покоління вже вірили в існування Александра і в реальність його дій та звичаїв, і тому у вас знову прокинеться критичність. Згодом ви з'ясуєте, що не кожне з повідомлень про Александра вірогідне або точне в усіх своїх подробицях, але я все ж не припускаю, ніби ви покинете аудиторію, сумніваючись у реальності Александра Македонського. Ваші висновки спиратимуться головню на два міркування: по-перше, викладач не має якихось очевидних мотивів видавати за правду те, правдивість чого він сам не визнає; по-друге, всі досяжні історичні дослідження змальовують ті події більш-менш однаково. Взявшись після цього перевіряти античні джерела, ви знову зіпретесь на ті самі підстави: на

брак мотивів, які спонукали б авторів казати неправду, і на взаємоузгодженість їхніх свідчень. Наслідок перевірки у випадку з Александром видасться більш-менш переконливим, проте все буде інакше, коли йтиметься про такі постаті, як Мойсей або Німрод. Згодом ви не раз матимете нагоду усвідомити, які сумніви можуть зародитись у вас з приводу віри в те, що вам розповідають хворі, котрих лікують психоаналітичним методом.

А тепер у вас є право запитати: «Якщо немає жодних об'єктивних підстав вірити в психоаналіз і немає змоги продемонструвати його, то як узагалі можна вивчати психоаналіз і переконуватись у правдивості його тверджень?» Таке вивчення й справді не дуже легке, і, крім того, людей, що як слід опанували психоаналіз, дуже мало, хоча є, звичайно, й цілком приступний спосіб опанувати його. Людина вчиться розуміти психоаналіз передусім на собі самій, через дослідження власної особистості. Це не зовсім те, що звичайно називають самоспостереженням, але, оскільки кращого слова нема, можна скористатися й цим. Існує ціла низка дуже поширених і загальновідомих психічних феноменів, які, трохи ознайомившись із технікою, можна вивчати як об'єкти аналізу на самому собі. При цьому ви й досягнете сподіваної мети: переконаєтесь у реальності процесів, що їх описує психоаналіз, і в правильності своїх уявлень. Щоправда, поступ на цьому шляху має певні межі. Але можна піти набагато далі, доручивши проаналізувати себе вправному аналітикові, вивчаючи при цьому дію аналізу на власне Я і водночас користаючись нагодою перейняти в досвідченого колеги тонкі методи аналізу. Проте згаданий шлях під силу тільки окремим особам, на нього не може вийти вся аудиторія.

У другій трудності, пов'язаній з опануванням психоаналізу, я вже не можу звинуватити сам аналіз; у цьому випадку, шановні слухачі, я мушу перекласти відповідальність на вас, принаймні через те, що досі ви студіювали медицину. Засвоєна освіта надала вашому мисленню цілком певний напрямок, що далеко відбігає від психоаналізу. Вас навчали анатомічно обґрунтовувати діяльність організму та порушення його функцій, пояснювати все хімічними та

фізичними процесами і розуміти їх біологічно, але навіть дрібку вашої цікавості не звернули на психічне життя, що є вершиною діяльності навдивовижу складного людського організму. Тому психологічне мислення залишилося для вас цілком чужим і ви звикли ставитись до нього з недовірою, не визнавати його наукового характеру й полишили його всіляким аматорам, поетам, натурфілософам і містикам. Така обмеженість, звісно, зашкодить вашій лікарській практиці, бо хворий, як здебільшого в усіх людських взаєминах, спершу виявить перед вами свої душевні властивості, і, боюся, ви будете змушені відступити якимсь лікарчукам, знахарям і містикам, що ви їх так зневажаєте, певну частку того терапевтичного впливу, якого ви щосили прагнете.

Я добре знаю, чим можна виправдати таку вашу прогалину в освіті. Бракує певної допоміжної філософії, якою ви б могли послуговуватися, лікуючи хворих. Ні умоглядна філософія, ні дескриптивна психологія, ні так звана експериментальна психологія, тісно пов'язана з фізіологією чуттів, — саме її ви вивчаєте в університетах, — неспроможні збагатити вас корисним знанням про взаємозв'язки душі й тіла і дати вам у руки ключ розуміння, що пояснив би можливі порушення психічних функцій. Щоправда, й у самій медицині є така галузь, як психіатрія, що описує спостережувані психічні розлади і на основі їхніх симптомів складає клінічні картини хвороби, проте у хвилини розважності навіть психіатри сумніваються, чи можна називати наукою їхні суто описові твердження. Симптоми, що становлять ту чи ту картину хвороби, не вивчені ні за своїм походженням, ні за механізмом утворення, ні за взаємною пов'язаністю; їм не відповідають жодні помітні зміни анатомічної будови органа психіки, а якщо й відповідають, то такі, що, зіпершись на них, не можна нічого пояснити. На такі психічні розлади тільки тоді можна справити бодай якийсь терапевтичний вплив, коли виявиться, що вони — побічний наслідок певних органічних уражень.

Саме тут та прогалина, яку намагається виповнити психоаналіз. Адже психоаналіз прагне поставити психіатрію на психологічні підвалини, яких їй бракує, сподівається знайти спільну основу, ставши на яку, можна зрозуміти взаємозв'язок фізичних та психічних уражень. Тому

психоаналіз змушений цуратися будь-яких не властивих йому гіпотез анатомічного, хімічного чи фізіологічного характеру і спирається тільки на суто психологічні уявлення, — боюся, саме через це він видається вам попервах чужим і неприйнятним.

У наступній трудності я вже не звинувачуватиму ні вас, ні вашу освіту, ні ваш спосіб мислення. Двома своїми твердженнями психоаналіз тяжко ображає весь світ і породжує неприхильність до себе; одне з цих тверджень зіткнулося з інтелектуальним упередженням, друге — з естетично-моральним. Ці упередження аж ніяк не можна легковажити: це дві великі потуги, побічні наслідки корисного, ба навіть необхідного розвитку людства. Головну їхню силу становлять емоції, і тому боротьба проти них — найважча.

Перший із цих нелюбих постулатів психоаналізу проголошує: психічні процеси самі по собі неусвідомлювані, усвідомлюються тільки поодинокі акти і фрагменти цілісного психічного життя. Пригадайте, що ми звикли якраз до протилежного — ототожнювати психіку і свідомість. Саме усвідомлюваність видається нам найпритаманнішою ознакою психічного життя, а психологія — вченням про зміст свідомості. Ба навіть більше, це ототожнення здається нам таким зрозумілим, що будь-яке заперечення його ми вважаємо за очевидну дурницю, а проте психоаналіз не може не висувати такого заперечення, не може визнавати тотожності царин свідомого і психічного. Згідно з вашим визначенням психічне життя — це процеси, подібні до почуттів, думок, бажань, а психоаналіз обстоює, що є неусвідомлені думки й неусвідомлені бажання. Сформулювавши цю тезу, психоаналіз наперед утрачає всякі симпатії всіх прихильників розважливих наукових досліджень і породжує підозру, ніби він — якесь таємне химерне вчення, що постає в пітьмі й будує свої теорії з усілякої каламуті. Але ви, шановні слухачі, звичайно, ще не можете зрозуміти, з яким цілковитим правом таке абстрактне твердження, як «Психічне — це усвідомлене», слід уважати за упередження, ви ще не здогадуєтесь, які підстави спонукають вас заперечувати неусвідомлене, якщо воно справді існує, і якою може бути користь від такого заперечення. Здається, це лише пуста словесна баталія — чи

слід психічне обмежувати тільки усвідомленим, а чи слід поширити його й за межі царини свідомості, — і все-таки я запевняю вас, що, визнавши існування неусвідомлюваних психічних процесів, ми відкриваємо цілком новий напрямок у житті суспільства й розвитку науки.

Сподіваюся, ви вже здогадуєтесь, який глибокий внутрішній зв'язок існує між цим першим сміливим твердженням психоаналізу і вже згаданим другим. Це друге твердження, що ним психоаналіз пишається як одним зі своїх здобутків, проголошує: інстинкти, що їх звикли вважати за суто сексуальні й у вузькому, і в широкому значенні цього слова, відіграють незвичайно велику й понині ще не досить оцінену роль у виникненні нервових і психічних хвороб. Ба більше, ці самі сексуальні інстинкти, крім того, великою мірою сприяють найвищим культурним, мистецьким і соціальним досягненням людського духу.

Як показує мій досвід, саме незгода з таким результатом психоаналітичних досліджень — найпотужніше джерело опору, з яким доводиться боротись психоаналізові. А хочете знати, як це пояснюємо ми? Ми вважаємо, що культура створюється під тиском боротьби за існування коштом відмови від задоволення інстинктів і здебільшого вона завжди створюється заново, бо кожна окрема людина, стаючи членом людського суспільства, жертвує задоволенням інстинктів задля громадського добра. Серед природних інстинктів, які доводиться тамувати, сексуальні інстинкти посідають найчільніше місце; їхня енергія при цьому сублімується, тобто відвертається від сексуальних цілей і спрямовується на соціально вищу, вже не сексуальну мету. Але такий стан нестабільний, сексуальні інстинкти приборкувати важко, перед кожним, хто прагне прилучитися до культурної роботи, постає небезпека, що йому не вдасться по-іншому спрямувати свої сексуальні інстинкти. Суспільство знає, що нема більшої загрози для культури, ніж звільнення сексуальних інстинктів і спрямування їхньої енергії на первісні властиві їм об'єкти. Суспільству не до вподоби, коли йому нагадують про його такі непевні підвалини, воно нітрохи не зацікавлене в тому, щоб визнавати силу статевих інстинктів

і з'ясовувати кожному окремому членові суспільства всю вагу сексуального життя; задля виховної мети суспільство прагне радше приховати геть усе, що здатне привернути увагу до цієї царини. Через те й не погоджується з отакими результатами психоаналітичних досліджень і воліє затаврувати їх як естетично огидні, морально ниці або ж просто небезпечні. Але ж негоже висувати такі закиди проти нібито об'єктивних наукових досліджень. Щоб висунути заперечення прямо, їх слід перевести в царину інтелекту. Бо така вже людська природа: людина схильна проголошувати хибним усе, що видається їй небажаним, і тоді вкрай легко знайти аргументи, які підтвердять цей присуд. Те, що суспільству не до вподоби, воно проголошує хибним, а отже, й заперечує слушність психоаналізу з допомогою логічних та фактичних аргументів, котрі спираються, проте, на почуття, і ці заперечення набувають сили упереджень, спростувати які — марна річ.

Натомість ми, шановні добродійки і добродії, можемо відверто заявити, що, обстоюючи свої твердження, які породжують такий спротив, ми дотримуємося цілковитої безсторонності. Ми прагнемо лише висвітлити факти, здобуті під час ретельної дослідницької роботи. Для себе ми навіть вимагаємо права безумовно відкидати втручання будь-яких практичних міркувань у наукову роботу, навіть не беручись з'ясовувати, чи слушні побоювання, на які спираються ті міркування.

Це лише декілька з тих труднощів, які постануть перед вами, коли ви підступите до психоаналізу. Для початку їх, мабуть, більше ніж досить. Якщо ви подолаєте їх, ми зможемо просуватися далі.

Лекція 2

ХИБНІ ДІЇ

Вельмишановні добродійки і добродії! Почнімо не з постулатів, а з дослідження. Оберімо за його об'єкт певні дуже поширені, добре всім знані й у край мало оцінені феномени, які нітрохи не пов'язані з хворобами, бо їх можна спостерігати в кожній здорової людини. Це так звані хибні дії, властиві людині: вона хоче щось сказати, а натомість каже зовсім інше — це похибка мовна; або те саме трапляється з нею на письмі, і вона часом помічає свою помилку, а часом ні; або, читаючи друкований чи писаний текст, бачить не те, що там написано, — це похибка читальна; так само людині може почутися не те, що їй сказано, — це похибка слухова; звичайно, тут і мови нема про якісь органічні ураження слухових органів у цієї людини. В основі ще однієї низки таких явищ лежить забування, але не тривале, а коротке, приміром, коли хто не може згадати чийогось імені, а те ім'я він усе-таки знає і, тільки-но йому нагадають, одразу впізнає його; або коли хто забуває про свій намір, а згодом згадує про нього, тобто забуває тільки на якийсь певний час. У третій низці явищ уже немає елемента тимчасовості, — скажімо, запихання, коли хто покладе кудись певну річ і потім не може знайти її, або цілком подібне до нього гублення якоїсь речі. Тут перед нами забування, до якого ставляться інакше, ніж до інших видів забування, людина дивується або сердиться, не здатна збагнути, як таке могло статися. З цим поєднуються різні омани, що їм знову притаманна тимчасовість; якийсь час людина вірить у те, що доти видавалося їй неправдивим, таким самим видається і згодом; далі йде ще ціла група аналогічних явищ із різними назвами.

Це все випадки, про внутрішню спорідненість яких свідчить уживання в їхніх німецьких назвах однакового префікса «ver-», майже всі ці явища дріб'язкові, часом просто миттєві і не мають великої ваги в людському житті. Тільки зрідка котресь із них набуває практичного

значення, коли, наприклад, хтось загубив якусь річ. Через те ви й не звертаєте на них великої уваги, — виникають лише слабенькі емоційні реакції.

А тепер я прошитиму вас придивитися до цих феноменів якнайпильніше. Ви, певне, невдоволено забурчите: «І в широкому світі, і в закутках психічного життя є стільки величних таємниць, а в царині душевних хвороб — стільки загадок, які вимагають і заслуговують пояснення, що видається справді непристойним марнувати зусилля і завзяття на такі дурниці. От якби ви пояснили, як людина зі здоровим зором і слухом серед білого дня бачить і чує те, чого нема; чому іншій людині раптом починає здаватися, ніби її переслідує той, кого досі вона найдужче любила; або чому людина, висувачи найвигадливіші аргументи, обстоює химери, що їх визнає за безглуздя кожна дитина, — тоді б ми серйозно сприйняли психоаналіз; та якщо ця наука може тільки привертати нашу увагу до того, чому промовець сказав одне слово замість іншого або чому господарю кудись запхала свої ключі, і до всілякого іншого дріб'язку, тоді ми напевне знайдемо, як краще застосувати свій час і завзяття». А я б вам відповів: «Потерпіть, шановні добродійки і добродії!» Ваша критика безпідставна. Але правда й те, що психоаналіз не може похвалитись, ніби він не переймається дрібницями. Навпаки, матеріалом його спостережень найчастіше є ті звичайнісінькі непомітні події, що їх як щось незначуще зневажливо відкидає решта наук, той матеріал — немов покидьки світу явищ і феноменів. Та чи не плутаєте ви у своїй критиці велич проблеми з яскравістю її виявів? Хіба немає вкрай важливих речей, здогадатись про які за певних обставин і певного часу можна тільки за майже непомітними ознаками? Мені зовсім неважко назвати вам кілька таких ситуацій. З яких незначних прикмет висновуєте ви, чоловіки, що здобули прихильність тієї або тієї дами? Невже ви чекаєте на недвозначні слова кохання, на палкі обійми, чи, може, вам вистачає погляду, що його навряд чи помітив хто інший, летючого руху, на секунду довшого потиску рук? А коли ви як слідчий беретеся розслідувати вбивство, то не вже ви справді сподіваєтесь, що вбивця лишиться на місці злочину

свою фотографію, додавши до неї ще й адресу? Чи, може, ви змушені задовольнятися незначними і непримітними слідами, що їх полишив злочинець? Тож і нам не слід недооцінювати дрібних прикмет та ознак; можливо, саме вони допоможуть нам вийти на слід великих. До речі, я, як і ви, теж гадаю, що увагу слід звертати передусім на найважливіші проблеми життя й науки. Але здебільшого дуже мало користі з того, коли хтось гучно проголошує, що береться досліджувати ту або ту велику проблему. Після цього зчаста навіть не знають, куди ж спрямувати наступний крок. У науковій роботі перспективніше братися за те, що лежить безпосередньо перед вами, і тоді самі собою з'являться і шляхи досліджень. І коли пройти їх, нічого не проминаючи, без упереджень та наперед сформульованих сподіваних результатів, і при цьому ще й трапиться щастя, то навіть ця скромна робота, розкривши взаємозв'язки, які все між собою поєднують, і незначне, і велике, дасть вам змогу підступити до вивчення складних проблем.

З такої самої позиції звертатимусь я й до вас, щоб привернути вашу увагу до вивчення нібито незначущих хибних дій, властивих здоровим людям. Тепер я запропонував би спитати кого-небудь, не знайомого з психоаналізом, як він пояснює такі явища.

Насамперед він, звісно, відповість: «Ох, та їх зовсім не варто пояснювати, це дрібні випадковості». Що ж розуміють, кажучи таке? Може, те, нібито це такі незначні події, що вони випадають з ланцюга причинно-наслідкових зв'язків і з не меншим успіхом можуть як трапитись, так і не трапитись? Але хто бодай раз відступив від природного детермінізму, той просто відкидає геть увесь науковий світогляд. І тоді такій людині вже можна довести, наскільки послідовніший релігійний світогляд: адже, згідно з ним, — і це всякчас наголошують, — без осібної волі Божої з голови й волосина не впаде. Гадаю, наш приятель не захоче доводити свою відповідь до її логічного кінця, а відступить і скаже, що коли він вивчить ці явища, то, певне, й пояснить їх. Бо ж ідеться про невеликі функціональні відхилення, порушення психічної діяльності, і причини їх можна з'ясувати. Людина, що за інших обставин говорить цілком правильно,

може бовкнути щось не те, коли вона: 1) втомлена або почувається негаразд; 2) збуджена; 3) дуже заклопотана чимсь іншим. Такі пояснення неважко й підтвердити. Мовні похибки й справді найчастіше трапляються тоді, коли людина втомлена, коли в неї болить голова або от-от почнеться напад мігрені. Так само й під час збудження людина часто плутає слова й навіть окремі предмети, не за те хапається; а коли людина розвіяна, тобто, власне, зосереджена на чомусь іншому, впадає у вічі, що вона забуває про свої наміри, виконує без певної мети найрізноманітніші дії. Відомий приклад такої розвіяності — професор із «*Fliegenden Blätter*», що забуває свою парасольку й надягає чужого капелюха, бо зосереджений на проблемі, яку розглядатиме в своїй наступній книжці. Кожному з нас із власного досвіду відомо, як людина забуває про свої первісні наміри і вже дані обіцянки, коли з нею щось трапиться і вся її увага зосереджена на іншому.

Усе це видається цілком зрозумілим і неспростовним. Воно, певне, не дуже й цікаве, принаймні не таке цікаве, як ми сподівалися. Пригляньмося ж пильніше до пояснення хибних дій. Умови, що призводять до виникнення таких феноменів, не однакові між собою. Кволість і порушення кровообігу створюють фізіологічну основу для розладу нормального функціонування; збудження, втома, відволікання уваги — це чинники вже іншого роду, їх можна назвати психофізіологічними і досить легко завести в рамки якоїсь теорії. Адже й при втомі, й при відхиленні уваги, і, напевне, при загальному збудженні відбувається розпорошення уваги, з чого можна виснувати, що людина недостатньо зосереджується на тій або тій дії. Через те ту дію часто виконують не так як слід, неточно. До аналогічних наслідків може призвести й легенька кволість, зміни в кровопостачанні органів центральної нервової системи, бо ці зміни так само впливають на вирішальний чинник — розпорошення уваги. Тож в усіх цих випадках ідеться про наслідки порушення уваги, що має органічні або психічні причини.

Як бачимо, такі явища нібито й зовсім нецікаві для наших психоаналітичних досліджень. У нас навіть може виникнути бажання

взагалі полишити тему. Проте, ближче приглянувшись до фактів, ми з'ясуємо, що не все узгоджується з теорією хибних дій, пояснюваних порушенням уваги, або принаймні не все можна природним чином висувати з неї. Ми дізнаємося, що такі хибні дії і забування властиві й тим людям, які не втомлені, не розвіяні і не збуджені, тобто тим, які з усіх поглядів перебувають у своєму нормальному стані; лише потім, унаслідок самої хибної дії, їх охоплює збудження, — ми помічаємо його, а вони заперечують. Не все так просто і з твердженням, що посилення уваги, спрямованої на певну дію, гарантує успішне виконання її, а зменшення уваги становить певну загрозу для успіху. Є ціла низка робіт, які людина виконує суто автоматично, з дуже невеликою увагою, причому цілком упевнено й точно. Пішоходець, навряд чи знаючи, де він іде, все ж не збивається з дороги й потрапляє туди, куди йшов, нікуди не схибивши. Принаймні здебільшого так і є. Вправний піаніст натискає, навіть не думаючи про те, потрібні клавіші. Він, звісно, може коли-небудь помилитись, але якщо автоматична гра збільшує небезпеку помилок, то саме віртуози, чия гра, внаслідок тривалого вправління стала цілком автоматична, мали б найдужче страждати від такого лиха. Ми ж бачимо протилежне, чимало дій виконують абсолютно впевнено тоді, коли на об'єкт не звернено пильної уваги, а невдача, похибка стаються саме тоді, коли на дії надміру пильно зосереджуються, і можна напевне стверджувати, що немає ніякого відвертання потрібної для її виконання уваги. В таких ситуаціях іноді кажуть, що це наслідок «збудження», але незрозуміло, чому збудження не сприяє ще більшому зосередженню уваги на такій потрібній для виконавця дії. Коли хто виступає з важливою промовою чи усною заявою і внаслідок мовної похибки каже протилежне тому, що збирався, це навряд чи можна пояснити з допомогою психофізіологічної теорії, або ж теорії розпорошення уваги.

Хибні дії часто поєднані з такою великою кількістю дрібних супровідних явищ, що їх не можна ні зрозуміти, ні пояснити з допомогою згаданих вище тлумачень. Коли, приміром, хто тимчасово не пригадує якоїсь назви, то сердиться через це, неодмінно хоче згадати і не може полишити своїх спроб. Чому ж такий роздратований

людині дуже рідко щастить, хоч як вона цього прагне, зосередити увагу на слові, яке, за її власним висловом, «крутиться в неї на язиці» і яке вона зразу впізнає, коли хтось вимовить його? Або трапляються ще випадки, коли хибні дії нагромаджуються, взаємно переплітаються, заступають одна одну. Першого разу людина забула про побачення, наступного разу, коли вже є тверда постанова неодмінно прийти, виявляється, що вона переплутала годину. Ще один приклад: хтось кружними шляхами намагається пригадати забуте слово, і при цьому в нього випадає з пам'яті друга назва, яка допомогла б у пошуках першої. Та, силкуючись відновити другу назву, він утрачає третю і т. д. Як відомо, це твердження слушне й щодо друкарських помилок, і кожен знає, що то похибки складача. Така вперта друкарська помилка пролізла колись в одну соціал-демократичну газету. В повідомленні про якусь урочистість можна було прочитати: «Серед присутніх був і його високість хронпринц» (замість «кронпринц», спадкоємець трону). Наступного дня внесли корективи. Газета вибачилась і написала: «Кромпринц». У таких випадках охоче розводяться про чортика в складальних касах, злого духа друкарства й т. ін. Усі ці висновки вочевидь виходять за межі психофізіологічної теорії друкарських помилок.

Я не знаю, чи відомо вам, що мовні похибки можна спровокувати, викликати, так би мовити, через навіювання. Як приклад я розповім вам анекдот. Одного разу новачкові на театральній сцені доручили важливу роль: в «Орлеанській діві» він мав повідомити королю, що конетабль відіслав назад свого меч¹. Один з головних героїв надумав позбиткуватися, тож на репетиції замість тексту кілька разів повторив переляканому початківцеві такі слова: «Комфортабль відіслав назад свого коня»², і своєї мети таки досяг. На виставі бідолаха і справді дебютував із цим перекрученим рапортом, хоча його ще й як застерігали, — хіба, може, це сталося саме через ті застороги.

¹

[Тут, здається, помилка. Адже про зраду конетабля оголосив сам король (І дія, 2-га сцена)].

²

Слово *Komfortabel* у віденському жаргоні означає однокінну бричку. Німецькою мовою «меч» — *Schwert*, «кінь» — *Pferd*. — *Перекл.*

Усі ці дрібні особливості хибних дій теорія відвернення уваги не спроможна вичерпно пояснити. Це аж ніяк не означає, що сама вона хибна. Їй, певне, чогось бракує, якогось доповнення, з ним вона б стала цілком задовільною. Але до багатьох хибних дій, розглядаючи їх самі по собі, можна підступити ще й з іншого боку.

Оберімо ж найпридатніший для нашої мети різновид хибних дій — мовні похибки. З не меншим успіхом можна брати й похибки письмові та читальні. І тепер нам слід нагадати собі, що досі ми запитували тільки про те, чому й за яких умов людина перекичує слова, і саме на це запитання дістали відповідь. Але ж можна спрямувати свою цікавість по-іншому і спробувати дізнатися, чому людина перекичує слова саме так, а не інакше, причому слід зважати й на те, до чого призводить мовна похибка. Ви побачите, що поки не буде відповіді на це запитання, поки не буде з'ясований результат мовної похибки, поти з погляду психології цей феномен становитиме чисту випадковість, дарма що ми навіть дамо йому якесь фізіологічне пояснення. Якщо вже так сталося, що в мене схибив язик, я ж вочевидь можу помилятися на безліч різних ладів, кажучи замість потрібного слова тисячі інших або ж усіляко його перекичуючи. А чи нема тут чогось такого, що в кожному окремому випадку змушує мій язик схибити саме так, відкинувши всю решту можливих варіантів, чи це просто чистісінька випадковість, цілком довільна подія, і на це запитання взагалі не можна дати розумної відповіді?

Двоє авторів, Мерінгер і Маєр (один — філолог, другий — психіатр), і справді 1895 р. спробували підійти до проблеми мовних похибок із цього боку. Вони назбирали прикладів і передусім схарактеризували їх з допомогою суто дескриптивних методів. Це, звичайно, не дає ніяких пояснень, проте може вказати шлях до них. Згадані автори класифікували перекичення, що їх зазнає потрібна мовцеві фраза внаслідок словесної похибки, як переставляння, випередження, відлуння, змішування (контамінація) і заміна. Я подам вам і наведені авторами приклади цих головних типів похибок. Переставляння

відбувається тоді, коли хто каже «Мілоса Венерська» замість «Венера Мілоська» (зміна послідовності слів). Ось випередження: «На душі тяжні...» замість «На душі мені тяжко». За приклад відлуння править відомий нещасливий тост: «Нашому вельмишановному шефові — многі, многі, мно-гімно літа!» Ці три різновиди мовних похибок трапляються не так уже й часто. Натомість куди численніші приклади, коли мовна похибка полягає у стягуванні або змішуванні, приміром, коли добродій звертається на вулиці до жінки: «Якщо дозволите, панно, я б із вами радо погуля-ював». У цьому словесному покручі вочевидь поєднані дієслова «погуляв» і «погультаював». (До речі, цей молодик мав у тієї дами небагато успіху.) Як приклад заміни Мерінгер і Маєр наводять випадок, коли хтось сказав: «Я покладу ці препарати в тюрмостат» замість «термостат» і т. ін.

Спроби тлумачення, що їх ґрунтують ці автори на всій сукупності описаних прикладів, зовсім незадовільні. Вони вважають, ніби звуки та склади одного слова мають неоднакову вартість, тож іннервація більш вартісних елементів може порушити іннервацію менш вартісних. Причому автори цілковито спираються на самі по собі не такі вже й часті випередження та відлуння; при інших різновидах мовних похибок вони навіть не згадують звукових пріоритетів, якщо ті взагалі існують. А все ж найчастіше людина хибить словом тоді, коли замість одного слова вимовляє інше, дуже до нього подібне, і вже самої цієї подібності, на думку загалу, досить, аби пояснити похибку. Наприклад, професор під час вступної лекції каже: «Я не згоден (не годен) навіть оцінити заслуги мого вельмишановного попередника». Або інший професор: «У жіночих статевих органах, попри численні спокуси... Перепрошую: спостереження...»³

³

Versuchungen замість Versuche. — *Перекл.*

Найпоширеніший і найочевидніший різновид словесної похибки такий: людина каже цілком протилежне тому, що намірялася висловити. Це явище, звісно, не пов'язане ані з відносною вагою

окремих звуків, ані з впливом певних звукосполучень, і, надолужуючи брак пояснень, посилаються на глибинний внутрішній логічний зв'язок протилежностей, тісно поєднаних між собою психологічними асоціаціями. Є для цього й історичні приклади: один з голів нашої палати депутатів якось відкрив засідання отакими словами: «Шановні панове, я бачу, що кворум уже є, і тому оголошую засідання закритим».

Не менш підступними, ніж зв'язок протилежностей, можуть виявитись якісь інші поширені асоціації, що за певних обставин іноді вискакують несподівано й недоречно. Приміром, розповідають, що на весільному бенкеті з приводу шлюбу сина Г. Гельмгольца з донькою відомого винахідника й промислового магната В. Сіменса уславленому фізіологові Дюбуа-Реймонові доручили виголосити вітальну промову. Свій безперечно блискучий тост він закінчив отакими словами: «Тож нехай живе нова фірма: “Сіменс і ... Гальске”!» Зрозуміло, що то була назва старої фірми. Розміщення поряд цих двох імен було для берлінця не менш звичним, ніж для віденця поєднання прізвищ Рідель і Бойтель.

Отже, до ієрархії звуків і схожості слів слід додати ще і вплив словесних асоціацій. Але й на цьому ще не кінець. У певній низці випадків пояснити спостережувані мовні похибки можна, здається, лише тоді, коли взяти до уваги попередню фразу — вимовлену чи тільки помислену. Тобто перед нами знову постає відлуння, як його описав Мерінгер, тільки тут воно діє на більшій відстані. Проте мушу признатись, що загалом у мене таке враження, ніби ми тепер якнайдалі відійшли від розуміння мовних похибок!

І все-таки мені здається, ніби я не помилуюсь, коли скажу, що, прослухавши цей матеріал про дослідження похибок, усі ми ще й по-іншому сприйняли подані приклади, і на цьому іншому сприйнятті варто зупинитися докладніше. Ми вивчали умови, за яких узагалі стаються мовні похибки, потім чинники, що впливають на різний характер перекручень у самій похибці, але до ефекту, який справляє похибка сама по собі, не беручи до уваги причин її виникнення, навіть не підступали. Взявшись і за це, ми, врешті, будемо змушені наважитись і визнати, що в окремих випадках мовна похибка має

певний сенс. Що це означає — «певний сенс»? Гаразд, це означає, що ефект мовної похибки такий, що вона, можливо, має право на те, щоб її вважали за повновартісний психічний акт, який прагне задовольнити власні цілі; розуміли як дію, що має певний зміст і значення. Досі ми вели мову про похибки, але тепер видається, ніби сама та похибка — іноді цілком правильна дія, що заступає іншу дію, — ту, яку сподівались або намірялись виконати.

Цей сенс, притаманний самій похибці, в окремих випадках видається цілком зрозумілим і ясним. Коли голова, провадячи засідання палати депутатів, уже першими своїми словами закриває його замість відкрити, ми, знаючи всі обставини, за яких скоєно мовну похибку, схильні вважати, що ця помилка сповнена сенсу. Голова не сподівався добра від засідання і був би радий одразу ж і закрити його. Знайти тут сенс, тобто розкрити значення мовної похибки, для нас зовсім не важко. Або коли одна дама, ніби захоплюючись, каже товаришці: «Ох, який у вас чарівний новий капелюшок, — ви самі його так гарно одоробили?» замість «оздобили», то ніяка наука в світі не завадить нам витлумачити цю похибку як вислів: «Не капелюшок, а справжнє одоробло». Або коли інша дама, відома як натура енергійна, розповідає: «Мій чоловік запитав у лікаря, якої дієти йому дотримуватись, але лікар відповів, що йому дієта непотрібна, він може їсти і пити все, що я хочу», то ця мовна похибка незаперечно свідчить про наявність у жінки досить послідовної програми.

Шановні добродійки і добродії, якщо виявиться, що словесні та й будь-які інші похибки мають сенс не тільки в окремих нечисленних випадках, а в своїй переважній більшості, то цей сенс, про який ми ще досі не говорили, неминуче стане для нас найцікавішим об'єктом, з цілковитим правом затьмаривши всі інші позиції, що з них ми оцінювали хибні дії. Ми б змогли тоді полишити всі фізіологічні або психофізіологічні обґрунтування і взятися б до суто психологічних досліджень сенсу, тобто значення і наміру хибних дій. Звичайно, нам не обійтися без залучення ширшого матеріалу спостережень, які б допомогли підтвердити наші сподівання.

Перше ніж здійснювати цей намір, я хочу вас запросити піти зі мною ще й по іншому сліду. Часто трапляється так, що письменник використовує словесні похибки або інші різновиди хибних дій як засоби поетичного вислову. Сам по собі цей факт уже має показувати нам, що похибку, приміром мовну, письменник аж ніяк не вважає за безглузду, бо зумисне її відтворює. Таж не можна стверджувати, ніби письменник випадково помилився на письмі, а потім лишив ту письмову похибку на вустах свого героя як словесну похибку. З допомогою мовної похибки письменник прагне на щось натякнути, і ми можемо дослідити, на що саме, може, він просто натякає, що особа, про яку йдеться, розвіяна чи втомлена або ж у неї от-от станеться напад мігрені. Звісно, не слід переоцінювати думку, ніби письменник свідомо використовує мовні похибки. Адже вони й справді можуть бути безглуздими, простою психічною випадковістю, або ж матимуть сенс тільки в рідкісних випадках, і письменник зберігає право, доопрацьовуючи твір, виповнити їх змістом, щоб ужити для своєї художньої мети. Тож не треба дивуватися, що про мовні похибки ми більше дізнаємося від письменників, ніж від філологів і психіатрів.

Такий приклад мовної похибки є і в Шиллеровім «Валенштайні» («Піколоміні», I дія, 5-а картина). В попередній сцені Макс Піколоміні якнайпалкіше боронить партію герцога і натхненно розводиться про благословення миру, які йому відкрилися під час подорожі, коли він супроводив до табору Валенштайнову доньку. Максів батько й двірський посланець Квестенберг просто приголомшені його словами. Після цього п'ята сцена розгортається далі:

Квестенберг

О лихо нам! Невже і справді так?
Скажи ж, мій друже, чи й надалі
Ми його лишимо у цьому божевіллі
І не гукнемо вмиль його назад,
Щоб враз полуду на очах розбити?

Октавіо (виходячи з тяжкої задуми)

Тепер уже й мені відкрились очі,
Й невтішного чимало прозираю.

Квестенберг

Що саме, друже?

Октавіо
Прокляття подорожі цій!
Квестенберг
Чого? Що сталося?
Октавіо
Ідіть, я мушу
Негайно рушить по сумному сліду,
На власні очі бачити, ідіть.
(Хоче відпровадити його.)
Квестенберг
Куди? Навіщо?
Октавіо (квапливо)
До неї!
Квестенберг
До...
Октавіо (поправляється)
До герцога! Ходімо...

Октавіо хотів сказати «До нього», до герцога, але помилився і виказав своїми словами «До неї» принаймні те, що дуже добре знає, від кого походить той вплив, який змусив молодого героя вихваляти мир.

Ще виразніший приклад спостеріг О. Ранк у Шекспіра. Він знайшов його у «Венеціанському купцеві», в славетній сцені, де щасливий коханець має вибрати одну з трьох скриньок, і я, мабуть, учиню найкраще, коли зачитаю вам короткий витяг із Ранка.

«Поетично надзвичайно добре мотивовану і технічно блискуче застосовану мовну похибку, що, як і словесна похибка, котру знайшов Фройд у «Валенштайні», свідчить, що письменник добре знає механізм та сенс цієї похибки і приписує таке розуміння їй слухачам, ми бачимо в Шекспіровому «Венеціанському купцеві» (III дія, 2-а сцена). Скутій у виборі чоловіка волею батька, що хотів визначити його жеребкуванням, Порції досі щастило уникати всіх нелюбих її серцю женихів. І коли нарешті в Бассанію Порція побачила чоловіка, якого і справді покохала, то вже боїться, що й він обере не ту скриньку. Найрадніше вона б йому сказала, що навіть і тоді його кохатиме, але її стримує присяга. Героїні з цим внутрішнім роздвоєнням поет вкладає у уста такі слова, з якими вона звертається до свого бажаного жениха:

День-два заждіть, прошу вас, не хапайтесь...
Невдало зробите ви вибір — я
Не зможу бачитися з вами більше.
Тож почекайте! Каже щось мені
(Хоч не любов, звичайно), що нізащо
Вас втратити я б зараз не хотіла...
...Зробити вибір я б навчила вас,
Але тоді порушила б я клятву.
Не можу! Хоч і гірко пожалкую, —
Чому я, грішна, слова не зламала,
Якщо ви візьмете не ту, що слід...
О, як мене чарують ваші очі!..
Вони мене надвоє поділили...
Одна моя частина вам належить,
А друга... також вам, чи то — мені,
Сказати я хотіла. А проте —
Все, що моє, — те ваше, зовсім ваше...⁴

⁴

Переклад Ірини Стешенко. — *Перекл.*

Якраз те, на що Порція хотіла тільки легенько натякнути, про що вона, власне, взагалі мала мовчати перед ним, а саме: що вона й без вибору зовсім йому належить і кохає його, поет із дивовижною психологічною витонченістю відверто висловлює в мовній похибці і з допомогою цього довершеного мистецького засобу вгамовує нестерпучу непевність закоханого щодо наслідків вибору і знімає напругу з глядачів».

Звернімо увагу ще й на те, як вправно Порція кінець кінцем примирює обидва вислови, поєднані в мовній похибці, як вона усуває суперечність між ними і зрештою визнає цілковиту слушність мовної похибки:

А проте —
Все, що моє, — те ваше, зовсім ваше...

Розкрити сенс похибок принагідно пощастило і одному вельми далекому від медицини чоловікові, і його заувага прояснює нашу дослідницьку роботу. Всі ви знаєте натхненного сатирика Ліхтенберга

(1742—1799), про якого Гете сказав: «Де він жартує, захована проблема». Отак випадково через жарт з'являється і вирішення проблеми. У своїх дотепних та уїдливих «Нотатках» Ліхтенберг записав таку фразу: «Він так начитався Гомера, що замість *angenommen* («як уважають», «припускають») завжди бачив *Agamemnon*». У цьому й справді полягає вся теорія читальних похибок.

Наступного разу ми пересвідчимось, чи можна в такому розумінні похибок погодитись із поетами.

Лекція 3

ХИБНІ ДІЇ (ДАЛЬШИЙ ВИКЛАД)

Вельмишановні добродійки і добродії! Минулого разу ми постановили розглядати хибні дії не в їхньому зв'язку з тими діями, які людина свідомо намірялась учинити і які зазнали перекручення, а самі по собі, і в нас виникло враження, що в окремих випадках хибні дії нібито мають свій власний сенс, тож ми казали, що, якби на більшій кількості прикладів пощастило підтвердити, що хибні дії справді мають сенс, той сенс став би для нас цікавішим, ніж дослідження обставин, за яких виникають хибні дії.

Узгодьмо ще раз, що нам слід розуміти під «сенсом» психічного процесу. Це не що інше, як намір, якому він служить, і його місце — в ряду інших психічних процесів. У більшості наших досліджень слово «сенс» можна ще замінити словом «намір», «тенденція». Але що це — оманлива видимість чи поетичне звеличення похибки, — коли ми починаємо вірити, ніби їй притаманний певний намір?

Лишаймось і далі у сфері мовних похибок і перегляньмо ще більшу кількість спостережених випадків. Тут ми виявимо цілу категорію випадків, у яких намір, тобто сенс мовної похибки, цілком очевидний. Насамперед це випадки, коли на місці задуманого з'являється його протилежність. Голова сповіщає у вступній промові: «Я оголошую засідання закритим». Ці слова однозначні. Сенс і намір його словесної похибки в тому, що він прагне закрити засідання. «Він сам так сказав»⁵, — можна було б процитувати, ми тільки зловили його на слові. Лишень не уривайте мене запереченням, ніби це неможлива річ, бо ми, мовляв, добре знаємо, що він хотів не закрити, а відкрити засідання, і що сам він — тут ми повинні визнати його за найвищий авторитет — може підтвердити, що справді хотів відкрити. Бо, вчинивши так, ви б забули, що ми з вами погодились розглядати похибки насамперед самі по собі; про їхній зв'язок із наміром, якому

вони перешкодили, мова буде згодом. Ви б тоді завинили в логічній помилці і завдяки їй просто спекалися б проблеми, яку слід з'ясувати, англійською мовою про це кажуть «begging the question».

[5](#)

[Не раз повторювані слова з III дії опери Моцарта «Весілля Фігаро»].

В інших випадках, коли, схибивши словом, людина висловила не прямо протилежне задуманому, в мовній похибці однаково виявляється протилежний сенс. «Я не згоден навіть оцінювати заслуги мого попередника». «Не згоден» не є протилежністю «не годен», але це відверте признание, яке гостро суперечить тому, що слід було б казати професорові в такій ситуації.

У наступній групі випадків мовна похибка просто додає ще один сенс до задуманого. Фраза тоді звучить як стягнена, скорочена, згущена конструкція, утворена з кількох речень. Як-от у випадку з енергійною дамою: «Він може їсти і пити все, що я хочу». Це те саме, якби вона сказала: «Він може їсти і пити все, що хоче. Але чого йому ще хотіти? Замість нього хочу я». Мовна похибка часто створює враження такого скорочення; приміром, один професор анатомії після своєї лекції про носову порожнину запитав, чи все зрозуміли його слухачі, і, діставши загальну ствердну відповідь, повів далі: «Мені важко повірити, бо людей, що розуміють будову носової порожнини, навіть у мільйонному місті можна на одному пальці... перепрошую, на пальцях однієї руки порахувати». Та вкорочена фраза мала свій власний сенс: є тільки одна людина, що знає будову носової порожнини.

На відміну від випадків, у яких мовні похибки самі виявляють свій сенс, є випадки, коли похибка начебто позбавлена всякого змісту, тобто вочевидь суперечить нашим сподіванням. Коли хто, помилившись словом, перекручує чиєсь власне ім'я або вимовляє невживані звукосполучення, то, здається, вже цього одного дуже поширеного явища досить, щоб на питання, чи всі мовні похибки мають певний сенс, відповісти негативно. Та коли пильніше придивитись до таких випадків, виявиться, що досить легко можна зрозуміти й ці звукові

перекручення, і навіть різниця між цими неясними випадками та попередніми зрозумілими не така вже й велика.

Одного добродія запитали, як почувається його родич, і він відповів: «Ох, це, мабуть, трунатиме... триватиме ще один місяць». Коли ж добродія запитали, що, власне, означають ці слова, він пояснив, що подумав про смерть, труну, і поєднання слів «триватиме» і «труна» дало слово «трунатиме» (Мерінгер і Маєр).

Інший добродій розповідав про певні вчинки, які засуджував, і мовив: «І тоді стали гидомі деякі факти...» Коли його розпитали, він підтвердив, що справді хотів назвати ті вчинки «гидотою». «Відомі» і «гидота» утворили разом чудернацьке слово «гидомі» (Мерінгер і Маєр).

Пригадайте випадок із молодиком, що хотів «погуляювати» з незнайомою дамою. Ми дозволили собі розкласти це словоутворення на «погуляв» та «погультаював» і були цілком певні такого тлумачення, навіть не вимагаючи підтверджень. Із наведених прикладів ви побачили, що й ці, такі незрозумілі випадки мовних похибок можна прояснити з допомогою зіткнення, інтерференції двох різних намірів, які збиралися висловити. Різниця полягає тільки в тому, що в одному випадку один намір цілком заступає другий, як-от коли мовна похибка свідчить про протилежне помисленому, а в другому випадку внаслідок похибки тільки перекручується або змінюється первісний сенс, виникає словесний покруч більш-менш затемненого змісту.

Тепер нам здається, ніби ми вже збагнули таємницю великої кількості мовних похибок. Твердо дотримуючись цього погляду, ми зможемо пояснити й інші, досі ще загадкові різновиди похибок. Наприклад, при перекрученні прізвищ не можна припускати, ніби завжди йдеться про суперництво двох схожих і все-таки різних прізвищ. Але однаково, той другий намір відгадати не важко. Перекручення прізвищ досить часто трапляється й без мовних похибок; до нього вдаються, щоб прізвище стало немилозвучним або нагадувало про щось непристойне; це поширений спосіб глузування, якого дуже швидко навчаються уникати освічені люди, хоча відмовляються від нього нерado. Таке перекручення часто прибирає форми «дотепу», проте вкрай невисокого

гатунку. Щоб дати вам грубий і відразливий приклад такого перекручення прізвищ, я нагадаю, що прізвище президента Французької республіки, Пуанкаре, змінили в наші часи на «Кабанкаре». А звідси вже недалеко до припущення, що й при мовній похибці, як і при перекрученні прізвищ, зберігається цей глузливий намір. Якщо й далі дотримуватись нашого тлумачення, такі ж пояснення годяться і для окремого різновиду мовних похибок із комічним або безглуздим ефектом. «Нашому вельмишановному шефові — многі, многі, мно-гімно літа!» Святковий настрій у цьому випадку порушується найнесподіванішим утрученням слова, яке пробуджує неестетичні картини, і, маючи перед собою зразок відомих глузлих і лайливих слів, можна припустити тільки те, що тут прагне виявитись певна тенденція, яка гостро суперечить випнутій на передній план шанобливості і немов стверджує: «Не вірте моїм словам, я кажу це все жартома, чхати мені на того чолов'ягу й т. ін.». Те саме слухне й щодо похибок, унаслідок яких безневинні слова обертаються в непристойні й сороміцькі, як-от Аророс замість Аргорос або «підблягузнюватись» замість «підлабузнюватись»⁶ (Мерінгер і Маєр).

⁶

В оригіналі неперевершена гра слів: Eischeißweibchen замість Eiweißscheibchen, яку тільки дуже приблизно можна відтворити як «жіноче засральце» замість «ячне кружальце». — *Перекл.*

Ми знаємо, що така тенденція притаманна багатьом людям, зумисне перекручення безневинних слів у непристойні становить для них своєрідну втіху, і вони вважають це за дотепність; тобто чуючи такі речі від людей, передусім слід з'ясувати, чи вони зумисне кажуть таке задля жарту, а чи це лише ненавмисні мовні похибки.

Що ж, коштом більш-менш невеликих зусиль нам пощастило розкрити таємницю похибок! Це не випадковості, а поважні психічні акти, що мають власний сенс і виникають унаслідок взаємодії — чи, може, краще, протидії — двох різних намірів. Але тепер я вже добре бачу, що ви хочете накинутись на мене зі зливою запитань, на які слід

відповісти, і сумнівів, які треба розвіяти, перше ніж можна буде радіти цим початковим результатам нашої роботи. Я, звичайно, аж ніяк не жену вас до покvapних висновків. Розгляньмо ж усе це по порядку, одне за одним, тверезо зваживши.

Про що, власне, ви запитали б мене? Чи, на мою думку, ці пояснення годяться для всіх різновидів мовних похибок, чи тільки для окремих груп? Чи можна таке тлумачення поширити й на решту хибних дій, тобто й на похибки читальні та письмові, на забування, випадки, коли людина або не за те хапається, або не туди кладе, і т. ін.? Чи впливають якось утома, збудження, розвіянність, порушення уваги на психічну природу хибних дій? Крім того, всім очевидно, що з двох супротивних тенденцій хибної дії одна завжди ясна і зрозуміла, а друга не завжди. Що слід робити, аби розгадати цю другу тенденцію, а коли здається, ніби вже є розгадка, як довести, що вона не просто ймовірна, а єдино правильна? Є у вас іще запитання? Як нема, то я сам запитаю. Я нагадаю вам, власне, що самі хибні дії нас не дуже й цікавлять, вивчаючи їх, ми тільки прагнемо підступити до психоаналізу, дізнатися щось про нього. Через те я й запитую: що то за наміри чи тенденції, котрі можуть таким чином перешкодити іншим намірам та тенденціям, і які взаємовідносини існують між порушувальними тенденціями і порушеними тенденціями? Тільки після відповіді на це запитання можна знову братися до нашої роботи.

Так-от, чи охоплює це пояснення всі випадки мовних похибок? Я дуже схильний у це вірити, і саме тому, що кожного разу, досліджуючи ту чи ту мовну похибку, можна дійти до такого тлумачення. Але це аж ніяк не свідчить, ніби без такого механізму мовної похибки не станеться. Адже відповідь може бути така: «З погляду теорії нам це байдуже, бо висновки, якими ми хочемо скористатись для вступу до психоаналізу, будуть слухні навіть тоді, коли нашим уявленням відповідатиме лише невелика кількість мовних похибок, хоч у даному разі тим уявленням відповідає переважна більшість їх». На наступне запитання, чи можна уявлення, сформовані при вивченні мовних похибок, поширити на інші види хибних дій, я наперед даю ствердну відповідь. У цьому ви й самі пересвідчитесь,

WAR BOOKS
військова література

КУПИТИ